

Stadsonderzoek is nachtblind

BESCHOUWING Lodewijk Brunt

De sociologie kent vele blinde vlekken, maar de merkwaardigste is de vrijwel volkomen verwaarlozing van het nachtelijke bestaan. Dat geldt in het bijzonder voor het stadsonderzoek. Van de vierentwintiguurseconomie lijken sociaalwetenschappelijke onderzoekers alleen de periode van negen tot vijf mee te maken. Deze nachtblindheid heeft een lange traditie.

Wie sociologische handboeken of monografieën leest, denkt dat de menselijke activiteiten zich uitsluitend overdag voordoen, in een onbestemd heden. De tijdsdimensie lijkt er niet toe te doen. Jaren geleden deed de invloedrijke stadsonderzoeker Spencer Cahill een waarneming die voor dit onderwerp van centraal belang is. Na een bespreking van een aantal perspectieven bij het onderzoek naar de stedelijke publieke ruimte, merkt hij op: 'We weten allemaal dat een stedelijk park overdag een openbaar karakter heeft, maar zodra het donker wordt is dat misschien alleen nog maar in naam het geval'. De auteur heeft vermoedelijk groot gelijk, maar we weten niet waarom. Bij die opmerking laat hij het. Opzienbarend. Is het leven afgelopen als het donker is? Is de wereld in het donker een voortzetting van het leven overdag? Waar komt die nachtblindheid vandaan? Ik heb een bescheiden poging gedaan om aanwijzingen te vinden in de traditie van het stedelijke onderzoek door een aantal toonaangevende etnografieën opnieuw te lezen en me te verdiepen in een paar theoretische essays uit de begintijd van de stadssociologie: de toonaangevende Chicago School.

Waar komt die nachtblindheid vandaan?

Chicago

Het Instituut voor 'Social Science Research' van de toen nog betrekkelijk jonge Universiteit van Chicago bloeide in de jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw, mede door een zeldzame combinatie van briljante docenten, zoals William I. Thomas, Robert E. Park en Ernest W. Burgess. Zij stimuleerden hun studenten om het dynamische Chicago op de sociologische kaart te zetten. Hoe zagen zij de nacht?

Anders dan in Europa dikwijls het geval was, bestond er in Chicago een uitgesproken positieve houding tegenover de stad: een opwindende samenleving waar je veel kunt leren over de menselijke betrekkingen. In een programmatische opstel over de stad wijst Park zelfs op het 'belangwekkende en interessante' onderzoek naar prostitutie en drank (nota bene, ten tijde van de 'Prohibition'). De stad is voor Park meer dan een verzameling gebouwen en straten. Zo stelt hij: 'De stad is eerder een geestesgesteldheid, een verzameling gewoonten en tradities en de georkestreerde houdingen en gevoelens die in deze gewoonten besloten liggen en die als traditie worden doorgegeven'. Het stedelijke bestaan is avontuurlijk en trekt jonge mensen aan, maar hoewel Park zich wel degelijk bewust is van de stedelijke nacht, is dat geen element in zijn overwegingen. We moeten onze tijd besteden aan ons werk en andere verplichtingen, zegt hij, maar we kennen ook een 'romantische impuls' die ons drijft naar dansgelegenheden en jazzclubs. Hij zegt het niet met zoveel woorden, maar voor hem lijkt de nacht verbonden met een louche vermaaksindustrie. Daar moeten we het mee doen.

'Bright light areas'

Zo'n houding vind je ook elders in de sociologische literatuur van Chicago. Burgess onderscheidt bij zijn verschillende stedelijke zones ook die van de 'bright light areas': 'De grote stad, met haar helverlichte straten, haar warenhuizen met koopjes en nieuwigheden, haar amusementspaleizen, haar onderwereld van prostitutie en misdaad, haar risico's voor lijf en eigendommen door ongelukken, roof en doodslag, is

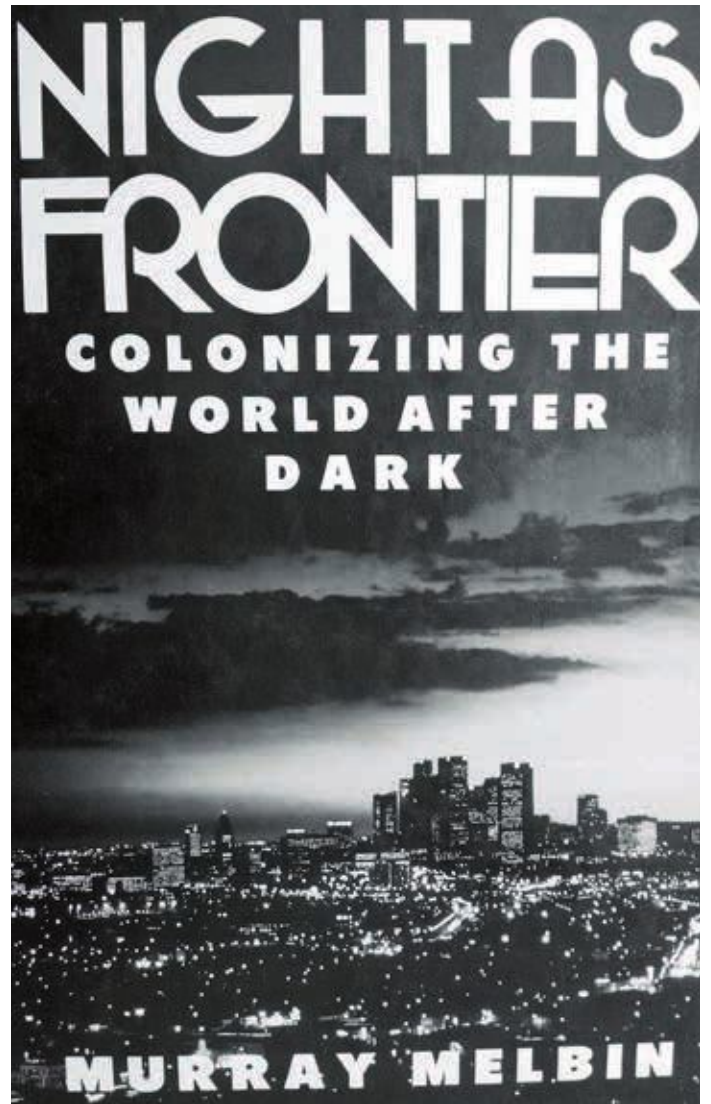
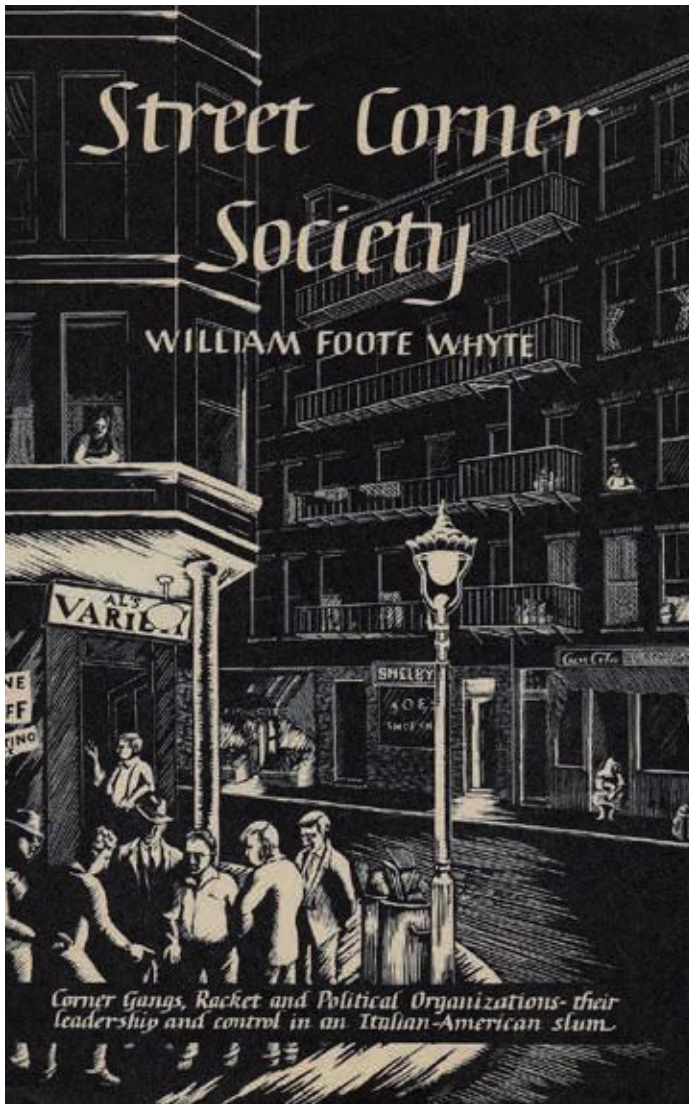
Bright Light Area; Schouwburgplein, Rotterdam. Foto: Irina van Aalst.

het gebied waar je het meeste avontuur en gevaar, opwinding en huiver vindt'. Fraai getypeerd, maar vrijblijvend, want zulke inzichten spelen geen rol bij concreet onderzoek. De grote specialist van de 'bright light areas' was Walter Reckless. Toch is er in zijn grondige studie van prostitutie geen verwijzing te vinden naar het belang van de nacht of het nachtleven als zodanig. In de klassieke studie van Harvey Zorbaugh over de 'goudkust en de achterbuurt' vind je de schitterende beschrijving van Clark Street, het 'rialto' van de achterbuurt. De straat is een 'all-night street'. 's Nachts is het een straat van groezelige theatertjes, 'chop sueys' en 'chili parlors' die altijd open zijn, ontelbare kleine dansclubs 'waar koning jazz regeert'. Opnieuw: de nacht is voor uitgaansleven, criminaliteit en andere zaken die het daglicht niet kunnen velen, daar blijft het bij. Een zelfde geluid in een latere etnografie: de studie van een achterbuurt door Gerald Suttles. De meeste buurtcontacten vinden plaats op straat. Iedere bevolkingsgroep heeft een eigen domein, waarbij de jonge mannen zich het verst van huis wagen. Ook 's nachts gaat het buurtleven door en vooral bij lekker weer is het druk: alle stoepanden, portieken en raamkozijnen zijn bezet. Suttles is niet nachtblind, maar net zo min als zijn voorgangers voelt hij zich geroepen de nacht bij zijn (overigens briljante) buurtanalyse te betrekken.

Een groot deel van de Chicagotraditie gaat niet zozeer over de studie van stadsbuurten, maar over afzonderlijke groepen en gemeenschappen. Een beroemd voorbeeld is het onderzoek van Edwin Sutherland naar de 'beroepsdief', een toonaangevende verhandeling over professionalisering in de onderwereld. Je zou verwachten dat bij deze beroepsgroep de nacht een centrale betekenis heeft, maar Sutherland maakt slechts melding van specifieke gelegenheden waar criminele benden de nacht doorbrengen. Meer niet. Clifford Shaws analyse van Stanley's loopbaan als zakkenroller en straatrover bevat veel meer achtergrondinformatie over de stedelijke nacht. Stanley komt aan zijn geld door dronkaards te beroven en als jongensprostitutee zijn klanten te overvallen. Dat kan alleen maar onder de bescherming van het donker; een fascinerende levensgeschiedenis, maar niet aan Shaw besteed voor zover het gaat om de nacht. Zelfs als een onderzoeker er met zijn neus wordt opgedrukt, ziet hij het niet, niet eens als een theoretisch probleem.

Na Chicago

Ondanks de aanmoedigingen van Park en Burgess om de stad in haar geheel en in al haar aspecten te bestuderen, zijn de erfgenamen van de

Waar komt die nachtblindheid vandaan? Onder meer de klassiekers 'Street Corner Society' en 'Nights as Frontier' zijn nogmaals gelezen om die vraag te beantwoorden.

Chicagoschool altijd primair geïnteresseerd geweest in de ruimtelijke structuur van de stad, de mozaïek van buurten en activiteiten en veel minder in de stad als een geestesgesteldheid of de manier waarop steden zijn georganiseerd in termen van publieke of private tijdsdimensies. In grote lijnen geldt dit nog steeds voor het hedendaagse stadsonderzoek. Zelfs bij onderzoekers die de nacht als zodanig bestuderen. Een voorbeeld is Mitchell Duneiers studie naar thuisloze tweedehandsboekenverkopers op de straten van Greenwich Village. De kernvraag was: waarom slapen zoveel van deze mensen op straat, ondanks het feit dat ze doorgaans genoeg verdienen om zich goedkope hotelletjes te kunnen veroorloven? De onderzoeker oppert verschillende antwoorden, maar uiteindelijk is het een kwestie van 'embeddedness in habitat': de verkopers werken op straat, leven op straat en willen daar uiteindelijk ook slapen. In de analyse zie je dat de nacht – impliciet – verbonden is met slaap, veiligheid, sociale controle, drugsgebruik en nog meer. Maar opnieuw: Duneier, overigens oorspronkelijk eveneens een Chicagosocioloog, zegt er – expliciet – geen woord over. Overeenkomstig is de indrukwekkende studie van Elliot Liebow naar thuisloze vrouwen in Washington DC. Zijn informanten brengen de nacht door in een opvangtehuis voor daklozen, maar moeten zich op 'dierlijk niveau'

staande proberen te houden: een permanent gevecht om voedsel, water, veiligheid en rust. Slapen in de opvang is extreem moeilijk vanwege alle bewegingen, het eeuwige gesnurk, gekuch, gekrab, geschreeuw en gehuil. Een paar uur fatsoenlijke rust is teveel gevraagd en een van de ellendigste aspecten van de opvang is de noodzaak om iedere dag opnieuw, ook zon en feestdagen, om half zes op te staan en om zeven uur de straat op gestuurd te worden. Desondanks komt het woord slaap in de index niet voor en noemt de onderzoeker het nachtelijke bestaan alleen maar bijna terloops. Ook bij de analyse van dit zwerwersleven – elegant, betrokken, uitermate ter zake kundig – speelt de stedelijke nacht geen rol. Onbegrijpelijk.

Je loopt niet zomaar 's nachts over straat en het motief is per definitie verdacht.

Uit handboeken over stedelijk onderzoek die in het post-Chicagotijdperk geschreven zijn, word je niet veel wijzer. Ik noem er een paar. In haar boek over het stedelijke openbare domein tovert Lyn Lofland de stedelijke nacht voor als het gaat om gevoelens van angst en onbehagen. Erfenis van Chicago. William H. Whytes opzienbarende boek over steden gaat over licht en schaduw en dan vooral in termen van zon en bewolking: waarom zijn sommige parkjes in de stad zoveel aangenamer als verblijfsruimte dan andere? Velen schrijven dit toe aan de positie ten opzichte van de zon, want wie wil er nu in de schaduw zitten met zijn boterham? Whyte laat zien dat dit ingewikkelder is. Ontnuchterend en leerzaam, maar helaas: de nacht komt in Whytes boek niet voor.

Nachtelijk leven

Als gevolg van de nachtblindheid van de stadssociologie – of kunnen we beter over ‘diecentrisme’ spreken – weten we weinig over hoe mensen zich ‘s nachts gedragen. Afgezien van routineuze studies over tijdspassing en de opkomst van vrijetijd, is er in de sociologie en antropologie van nachtelijke steden niets wat lijkt op – bijvoorbeeld – Erving Goffmans sociologie van menselijke ontmoetingen. Er zijn wat verspreide opmerkingen te verzamelen over de veronderstelling dat mensen zich ‘s nachts anders gedragen dan overdag, maar enige systematische studie op dit gebied ben ik nog niet tegengekomen.

Murray Melbin is een pionier van het nachtonderzoek; hij wijst op de solidariteit die mensen ‘s nachts voor elkaar zouden opvatten. Hij zegt: ‘Als je geen vijand bent, dan ben je een vriend’. Ook mensen die elkaar helemaal niet kennen, zouden een zekere verbondenheid voelen omdat ze de nacht met elkaar delen. Melbin zegt: ‘Ze zijn zich ervan bewust dat ze uitzonderlijk zijn en dat leidt tot een gemeenschappelijke identiteit en verhoogt de onderlinge aantrekkingskracht’. Je ziet iets dergelijks verwoord in de roman ‘Slaap!’ van de Vlaamse romanschrijfster Annelies Verbeke: nachtbrakers zijn voor de slapeloze hoofdpersoon ‘collega’s’. Aan de andere kant legt Alfred Alvarez juist de nadruk op het onderlinge wantrouwen van nachtmensen. Je loopt niet zomaar ‘s nachts over straat en het motief is per definitie verdacht. Dezelfde auteur wijst ook op de andere kant: nachtleven is waardevol omdat dan pas plezier kan worden gemaakt, een gedachte die je ook vindt bij Christopher Dewdney. Stedelijke nachten moeten worden beschouwd als een compensatie voor de saaiheid van de dag, maar het gaat om meer dan alleen maar lol. Dewdney zegt: ‘s nachts laten mensen hun werkelijke zelf zien, hun diepste identiteit. Wie zal het zeggen.

Nachtelijk uitgaansleven

Marion Roberts en Adam Eldridge schrijven over Britse steden en wijzen erop dat de opvattingen over wat zich daar ‘s nachts afspeelt nog altijd niet het niveau van demagogie en simplisme overstijgt. De nacht wordt doorgaans gezien als de hoofdplaats van ‘Binge Britain’: de gelegenheid bij uitstek voor losgeslagen jongeren om zich in een coma te zuipen. Maar als het waar is dat de flexibilisering van de arbeid en de emancipatie van vrouwen en jeugdigen de nacht hebben ‘bevrijd’, zou het een stuk interessanter zijn om daar de achtergronden van te leren kennen. Tot op welke hoogte gaat dit op en voor welke bevolkingsgroepen? Het jonge, uitbundige volkje eist altijd alle aandacht op, maar er zijn volgens de auteurs veel meer categorieën die de nacht bevolken.

Ze putten uit onderzoek van de politie van Newcastle die ontdekte dat op iedere avond/nacht van de week andere groepen de boventoon voeren. Woensdagavond studenten, vrijdagavond jonge stelletjes, zaterdagavond alleenstaanden. Ieder publiek met zijn eigen pleziertjes en zijn eigen problemen, van vandalisme en geschreeuw tot steekpartijen en veldslagen. De hamvraag is: wat betekent ‘going out’ eigenlijk? Dat ligt voor iedereen weer een beetje anders, zou je denken. Amsterdammers die uitgaan, bijvoorbeeld, trekken niet automatisch naar het Rembrandtplein of het Leidseplein – dat zijn nou juist bij uitstek de plekken voor luidruchtige provincialen. Bij stadsplanning en stedenbouwkundige ingrepen wordt daar nooit rekening mee gehouden.

De stedelijke nacht is tot op het bot verschaald.

Conclusie

Het lijkt erop dat sociologen en antropologen er altijd vanuit zijn gegaan dat de stedelijke nacht een verlengstuk is van de dag. Of, tenminste, dat er geen noodzaak bestaat om een eigen fonds van etnografische gegevens te verzamelen over de nacht en het nachtleven, dan wel een geheel van noties en concepten te ontwikkelen om te begrijpen wat er in het donker gebeurt. Zelfs de behoefte aan ‘nachtonderzoek’ lijkt afwezig, we willen niet eens zeker weten of dag en nacht hetzelfde zijn. Voor zover onderzoekers oog hebben voor de nacht gaat het vrijwel exclusief om associaties met uitgaan, vermaak, dan wel criminaliteit of prostitutie. De stedelijke nacht is tot op het bot verschaald.

We hebben al kennis gemaakt met Elliot Liebow. In zijn werk is de nacht opvallend afwezig. Toch deed hij voor zijn beroemdste studie (‘Tally’s Corner’) onderzoek onder zwarte mannen die zich ‘s avonds en ‘s nachts verzamelen op de straathoeken van een zwart getto in Washington DC. In de appendix vermeldt Liebow dat hij ‘s middags om een uur of vijf naar ‘zijn’ straathoek trok om rond te hangen, te drinken en te kletsen. Vooral op vrijdag, zaterdag en zondag werd zijn veldwerk ‘opwindend en productief’, schrijft hij. Zondagmiddag werd de balans opgemaakt van wat er de afgelopen achttienveertig uur was gebeurd: botsingen met de politie, huwelijksproblemen, vrijpartijen, gevechten, conflicten en seksuele avonturen. Maar uit het onderzoeksverslag zelf blijkt dat nergens! Nachtblindheid bij sociologisch onderzoek moet af en toe welhaast tot pure schizofrenie leiden.

Lodewijk Brunt (l.brunt@upcmail.nl) is emeritus hoogleraar Stadsociologie aan de Universiteit van Amsterdam en houdt zich bezig met stedelijke tijdsregimes.

Kijk op agora-magazine.nl voor dit artikel met alle literatuurverwijzingen.